

Landskabet Pelvorm.

Øen Pelvorm, de beboede Halliger Hoge, Langenæs og Nordmarsch, Grøde med Appelland og Habel, Oland, Syderog, Sydfall og Hamborgerhallig samt den ubeboede Norderog.

Pelvorm,

beliggende omtrent 2 Mile vest for Fastlandet, har en ægdannet Form med Spidsen mod Nordost, en Længde af 1 1/4 Miil og en Brede af indtil 7/8 Miil. Øen bestaar foruden af et betydeligt Forland mod Nordost (Buphever, Langeland og Norderhallig) og tvende mindre uinddigede Strækninger mod Nordvest og Øst, af 10 inddigede Koge, hvoraf de 9 omkrandse den store Kog (Grosser-Kog), som indeholder 2270 Dagslet á 216 kvadrat Bd. og næsten er ligesaa stor som alle de andre tilsammentagne; i denne findes et ikke ubetydeligt Vanddrag, der kaldes "das Tief."

Øens tvende Kirkesogne, som høre til den "gamle" og til den "nye" Kirke (Alte Kirche, Neue Kirche), tælle tilsammen 2315 Indvaanere (1166 Mdf., 1149 Ftm.; 452 Familier). Førstnævnte Kirkesogn indbefatter omtrent det Halve af den store Kog samt følgende 4 mod Vest beliggende af de 9 Ydrekoge: Johann Heimreichs Kog (280 Dsl.) og Kleinkog (100 Dsl.), Mittelstekog (250 Dsl.), Altkog (hvori Kirken) (240 Dsl.) og Vesterkog (300 Dsl.); sidstnævnte Sogn indbefatter den anden Halvdeel af den store Kog, følgende 3 østlige Koge Hunnenkog (200 Dsl.), Syderkog *) (650Dsl.) og Uetermarkerkog (320 Dsl.) samt de tvende nordlige Grosser Norderkog (500 Dsl.) og Kleiner Norderkog (Kirken beliggende i den store Kog (144 Dsl.).

*) I det nordlige Hjørne af denne ligger en særskilt, kun 3 Dagslet omfattende Kog Ostersselskog kaldet.

Kvægavl og Jordbrug ere Indbyggernes Hovederhverv. Den fattigere Klasse finder Arbeide saavel hos Grundbesidderne som ved de betydelige Digearbeider.

Øens Handel gaaer fornemmelig paa Altona og Husum; Udførselen bestaar i Korn (9 - 10,000 Tdr. aarlig), Raps (2 - 3000 Tdr. aarlig), Kreaturer, Uld m. m.; paa Øen var i 1861 hjemmehørende 23 Fartøier af 163 Cmlstr.'s Drægtighed.

Egentlige Landsbyer findes ikke, da Husene ligge adspredte ved Digerne og paa Værfter; for nogle Samlinger af Beboelser haves dog særskilte Benævnelser, saaledes Waldhusum, Parlament, Schmerhørn, Schytting, Untjehørn (hører under "alte Kirche"), Tillig, Ostersiell, Tammensiell og Moordam (hører under "neue Kirche").

Foruden Kirkerne fandtes i 1859 følgende Eiendomme og Beboelser paa Øen: 2 Præstegaarde, det adelige Gods Seegaard (121 Skattetønder), 44 Heelgaarde (over 50 Dagslet), 25 Halvgaarde (25 - 50 Dagslet), 198 mindre Eiendomme med

Jord, 121 Huse uden Jord, 3 Vindmøller, 13 Kroer, 6 Skolehuse, 1 Arresthuus, 1 Tjenstbolig for Landfogden, 1 Tjenstbolig for Landskriveren, 1 Tjenstbolig for Landskabslægen og 1 Tjenstbolig for Toldcontrolleuren.

Pelvorm danner tilligemed de ovennævnte Halliger et Landskab, der staaer under Amtmanden for Husum Amt som Overøvrighed. En Landfoged er Justits- og Politiembedsmand samt tillige Branddirecteur; en Landskriver har Oppebørslerne, en Dige Commissair og en Diggreve Tilsyn med Digerne. Øen har ligesaa lidt som Halligerne noget Lægdsvæsen; Udskrivning skeer alene til Søtjeneste i Krigstid. Øen har en egen Landskabslæge; ved Toldvæsenet er ansat en Oppebørselscontrolleur og en Assistent.

Det ordinaire Thing dannes af Landfogden og 9 Raadmænd, hvoraf 4 fra Pelvorm og 5 fra Halligerne. Pelvorms 2 Sogne danne kun een Commune, hvis Repræsentation kaldes Landsforstanderskabet og bestaaer af de 4 Raadmænd samt 4 Landsfuldmægtige; Landskriveren er Medlem heraf. Præsentationsretten til Øens tvende Præstekald tilkommer ifølge Allerhøieste Resolution af 21de Novbr. 1769 et af Landfuldmægtigerne, Raadmændene og Kirkejuraterne bestaaende Collegium med Tilkaldelse af de Hovedinteressenter, der have 120 Dagslet og derover; Valgret til Præstekaldene har Enhver, der besidder 10 Dagslet Land. Efter Gjennemsnit af 10 Aar har Præsteembedet til den gamle Kirke givet en Indtægt af 1350 Rd., til den nye Kirke af 800 Rd.

Pelvorms Diger (4565 Baand eller 3 1/25 Miil Sødige, hvoraf 1208 Baand ere saakaldte grønne Diger med Forland, 266 grønne Diger uden Forland og 3091 Baand saakaldte Bestikningsdiger) ere meget kostbare at vedligeholde; efter C. Bruun ("Om de Slesvigske Marskøer og Halliger" S. 39) udgjorde den aarlige Digebyrde 55,000 Rd. fordeelte paa 5325 Dagslet. Af Digerne havde 1857 200 Baand Steenbeklædning; den er senere forlænget og man vil tilveiebringe en saadan paa en Strækning af ialt 1500 Baand. Af gamle Sødiger, saakaldte Mellemdiger, har Øen 3 1/4 Miil, der benyttes som Veie og tildeels tjene som Støtte for de opførte Jordværfter.

Vandafledningen bevirkes for hele Øen ved en Sluse, den saakaldte Tammensiel paa Øens Østside.

Halligerne Sydfall (med 2 Huse), Hamborgerhallig og Syderog (hver med 1 Huus) høre under den nye Kirke paa Pelvorm. Sydfall har siden Aarhundredets Begyndelse tabt ca. 153 Tdr. Land og udgjør nu 250 Tdr.; Syderog har mistet 102 Tdr. og udgjør 188 Tdr.; Hamborgerhallig har mistet 79 Tdr. og er 195 Tdr.; Norderog har mistet 36 Tdr. og er 47 Tdr. *)

*) See Anmærkn. S. 258.

Fra Pelvorm gaaer en Ebbevei til Fastlandet langs Vatterne og over Hamborgerhallig; den er dog meget vanskelig at passere, men indtil den seneste Tid benyttet i Iisvintre. Ogsaa til Syderog kan man passere under Ebben fra Pelvorm, ligeledes fra Nordstrand til Sydfall.

Øen Pelvorm er den høieste Deel af det gamle Nordstrand, af hvis 5 Herreder et benævnedes Pelvorm Herred; den blev første Gang adskilt fra Nordstrand ved Stormfloden 1436, der aabnede en Havarm gjennem den nuværende Norder-Kog, blev 1551 ved Diger igjen forenet med samme, men ved den store Vandflod d. 11te Octbr. 1634 atter en Ø for sig. Efter Heimreich ødelagdes da her 191 Huse samt 8 Møller og 1100 Mennesker omkom, medens kun 56 Huusbønder eller Grundeiere, 17 Kaadnere og 1 Mølle bleve tilovers.

Kogene bleve derefter deelviis inddigede: 1635 Grosser-Kog og Dele af de gamle Mittelste-Kog og Altkog; 1637 Kleiner-Kog og Johan Heimreichs Kog; 1657 Kl. Norder-Kog; 1664 Vesterkog, der er en Deel af den tidligere Alter-Kog; 1672 Hunnenkog; 1673 Syderkog- og Uetermarker-Kog; 1687 Grosser Norderkog.

Af senere Vandfloder have især de, der indtraf d. 11te Septbr. 1751, d. 7de Octbr. 1756 og d. 3die Febr. 1825 anrettet store Ødelæggelser paa Pelvorm; den Skade, som den sidste forvoldede, ansloges til 288,000 Rd.; 75 Mennesker vare druknede, 79 Huse aldeles ødelagte og 154 andre gjorde ubeboelige. Ti Aar derefter (1835) vare Digerne dog igjen istandsatte, og 298 Huse fordetmeste af ny opførte, men Beboernes Velstand derved tillige betydelig aftagen. Gaardene, der, som i det Hele i Marsken, ligge adspredte, ere næsten alle byggede paa Værfter, der have Høide med Sødiget.

Gammelkirken, ogsaa kaldet Storekirken, er beliggende paa et omtrent 6 Alen høit Værft tæt ved Øens Vestkyst. Den meget anseelige Kirke, der har været indviet til St. Salvator eller St. Hjælper og fordum var Hovedkirken for det gamle Pelvorm Herred, er i flere Henseender en mærkelig Bygning. Meest bekjendt er den dog bleven ved sit først i en senere Tid tilbyggede Taarn, der imidlertid nu, efter den 1611 stedfundne Nedstyrting, staaer adskilt fra Kirken som en af vore skønneste Ruiner fra Middelalderen, men hvis 40 Alen høie, mørkerøde Mure endnu bestandigt ere et særdeles vigtigt Sømærke, der sees vidt omkring paa de omliggende vanskelige Farvande. Oprindeligt har Taarnet havt et næsten kvadratisk Grundrids, idet dets Længde fra Øst til Vest udgjorde paa det Nærmeste 20 danske Alen, medens dets Brede fra Nord til Syd, der ganske svarede til det tilstødende Kirkeskibs, kun var en halv Alen mindre.

Hvad der staaer endnu er alene den vestlige Muur og de tilstødende Dele af Murene mod Nord og Syd, hvilke nede ved Jordan paa hver Side omtrent udgjøre Halvdelen af det Oprindelige. Naar man inde ved Taarnet graver faa Tommer ned under Grønsværen, finder man den gamle Fod af huggen Granit med en enkelt Rundstav paa Overkanten. Forøvrigt ere de 4 3/4 Alen tykke Mure heeltigjennem opførte af store brændte Muursteen. Ved vandrette Baand eller Gesimser er Ruinen udvendigt afdeelt i 4 Stokværk. Der skal findes gamle Efterretninger om, at Muren før Nedstyrtingen var endnu 3 Afsatser høiere. og at Taarnets hele Høide dengang udgjorde 100 Alen. Dog er det ikke usandsynligt, at den første af disse Efterretninger beroer paa en Misforstaaelse, og at den sidste indeholder en af de ved Beretningerne om mærkelige Taarne saa sædvanlige Overdrivelser. Indvendig har Taarnets nederste Stokværk været overspændt med

smukke gothiske Krydshvælvinger, af hvis omhyggeligt udførte treleddede Ribber og tilstødende Kapper der endnu sees Levninger inde i Bygningens Hjørner.

De øvrige Stokværk have havt Bjælkelofter, der svarede til de udvendig anbragte Gesimser. I tredje Stokværk bliver de svære Mures Tykkelse formindsket 1 Steen og i fjerde endnu desuden 2 Steen. Fortyndelsen er begge Steder tilveiebragt ved i det Indre at lade Muren træde tilbage opefter, medens den ydre Muurflade derimod foroven og forneden ligger i samme Plan. Hvad der i de tre øverste Stokværk er tilbage af en temmelig rig Decoration af spidsbuede Blindinger og Aabninger viser, at Taarnet ikke kan være ældre end fra Slutningen af det 13de eller maaskee snarere fra det 14de Aarhundrede. Dog lade ikke alle Enkeltheder af Udsmykningen sig med Sikkerhed opfatte, da mange Stene i disse saavel som i de store Muurflader rundt omkring ere sprungne istykker eller ganske udfaldne, hvilke Beskadigelser imidlertid i høi Grad bidrage til at forhøie den prægtige Ruins maleriske Udseende.

I Beretninger fra 1838 omtales Taarnet som faldefærdigt, hvilket Øens Beboere saa meget mere beklagede, som de ifølge gamle Overenskomster ere fritagne for at erlægge Tønde- og Baakepenge i Heveren, saalænge Taarnet staaer som et Sømærke. Regjeringen bevilgede da et Tilskud af 1000 Rd. til dets Istandsættelse, og det følgende Aar blev det nederste Stokværk derfor ommuret med en heel ny Skal af smaa røde Muursteen. Til Bygningens Charakter og Stiil blev der ved denne Leilighed intet Hensyn taget. Den lave Gavlfeldt, med Aarstallet 1839, ovenover det Sted. hvor den gamle Indgangsdør til Taarnet havde været, viser noksom, hvorlidet man da formaaede at bringe det Nye i Samklang med det Gamle.

Den egentlige Kirke, hvis Chor er forsynet med Rundbygning, har en udvendig Længde af omtrent 62 danske Alen og i Skibets Ydre en Brede af 19 1/2 Al. Choret er Kirkens bedst bevarede Deel. Det er opført af vulkansk Tuf fra Rhinen og hviler paa en Fod af to Rækker hugne og profilerede Sandsteen, der have Lighed med den Art Sandsteen, som i saa stor Mængde er brugt i Ribe Domkirke, hvortil den er kommen fra Weseregnen *).

*) Blandt det betydelige Antal gamle Kirker paa Vestkysten af Nørre- og Sønderjylland og de hosliggende Øer. hvilke i Løbet af de senere Aar ere undersøgte af Adjunct J. Helms, er Gammelkirken den eneste foruden den nævnte Domkirke, i hvilken Brugen af en fremmed Sandsteen er bleven bemærket.

Den klart udprægede Rundbuestiil, i hvilken Choret er bygget, viser med Bestemthed, at det hidrører fra anden Halvdeel af 12te Aarhundrede eller dog fra en ved denne Periode meget nærliggende Tid. Ved Halvsøjler er det Ydre af Rundbygningen, hvis Overdeel nærmest under Taget imidlertid er noget forstyrret, blevet indeelt i tre Fag. Søjlernes Hoveder ere ligesom deres Fødder udførte af Sandsteen og have siirlige romanske Former med ophøiede Slyngninger, der udgaae fra Gabene paa Hoveder oppe under Dækpladernes Hjørner.

Skibet har nu i det Ydre næsten alene brændte Steen, hvilke vel meest have de store gamle Former, men dog for Størstedelen ere lagte i den nyere Tids Muurskifter. Formerne ere her i det Hele kun lidet characteristiske; Buerne ere for Størstedelen spidse. Men da den under Choret værende Sandsteenssokkel fortsættes med samme Profil næsten heelt hen til Skibets vestre Ende, og da Søilerne i dettes søndre Portal have Sandsteenskapitæler, der vel ere udførte i andre Mønstre, men dog fremvise samme Grundform og romanske Charakter som Halvsøilernes paa Chorrundingen, bliver der al Grund forhaanden til at antage, at den hele Muursteensmuur udenpaa Skibet i denne Kirke, som i saa mange andre, kun er en senere paalagt Skæl, der er kommen til at afløse en oprindelig Tufsteensbeklædning., saaledes som den endnu for Størstedelen er bleven bevaret i Choret.

Ogsaa fortjener det at bemærkes, at Kirkeskibets østlige Gavlmuur, der stiger op over den lavere Chorfiirkants Tag, endnu alene er af Tufsteen. At Kirkens Vestfacade og de nærmeste Omgivelser deraf vise nyere Muurværk, kan ikke vække Forundring; thi, som ovenfor antydet, var Taarnet her bygget sammen med Kirken, og man veed, at det i sit Fald knuste endeel af denne.

Indvendig har Kirken Bjælkeloft baade i Chor og Skib. Allerede i den katholske Tid var den forsynet med et Orgel; det nuværende er anskaffet 1713.

Om den store, gamle, af Træ udskaarne, malede og forgyldte Altertavle findes her det Sagn, som ofte gjentager sig andetsteds, at den er kommen fra Havet drivende ind til Øen. Hovedfremstillingen er, som sædvanlig paa disse Tavler fra Middelalderens Slutning, Christi Korsfæstelse. Langs hen over denne findes en Række Helgener, hvis Midte indtages af en Fremstilling af den thronende Frelser, der kroner sin Moder. Paa Sidefløienes dobbelte Dørblade findes endeel mindre, men vel udførte Malerier, fremstillende Scener af Lidelseshistorien; Christus og andre Hellige have Guldglorier om Hovederne.

Ogsaa Kirkens Døbefont er interessant. Den er støbt af Bronze, som en Indskrift paa den angiver, i Aaret 1475, og er et meget smukt Arbeide. Den stærkt udadholdende Skaal er rundtom prydet med 19 gothiske Blindingsarkader, hvori der findes Relieffer af bibelske og andre hellige Personer.

Naturligviis har Kirken havt en Døbefont tidligere end 1475, og ikke lidet mærkeligt er det, at der er Grund til at antage, at en endnu ældre Metalfont, som har tilhørt denne Kirke, nu bevares og benyttes paa et andet Sted. Den bekjendte Ditmarsker Kort Widerik satte sig nemlig, efterat han i flere Aar med sin Sørøverskare havde gjort gjentagne Indfald i Pelvorm Herred, i Aaret 1412 i Besiddelse af Gammelkirken, hvis massive Taarn han i flere Maaneder holdt besat og forskandset. Blandt de Værdigenstande, han førte med sig bort fra Kirken, nævnes dens Døbefont, hvilken han skal have givet til Kirken i Büsum i Nordditmarsken, hvor han selv havde hjemme. Den Metalfont som nu findes i den nævnte Kirke, og hvoraf en Afbildning og Beskrivelse er meddeelt i Quaft's u. Otte's Zeitschrift f. christl. Archäologie u. Kunst II. S. 229 ff. vidner vel ikke, som man tidligere har meent, ved en nordfrisisk Indskrift om, at den forhen har

tilhørt Kirken paa Pelvorm; thi dens Indskrifts Sprog er Latin, og dens Indhold almindeligt religiøst. Men paa den anden Side vise Bogstavernes Former ligesaa bestemt som Døbekarrets hele Udsmykning *), at det er ikke lidet ældre end 15de Aarhundrede, og at der altsaa i Mindesmærket selv Intet er, som taler imod de gamle Efterretninger. Dog heller ikke denne kan have været Gammelkirkens ældste Døbefont, og det fortjener derfor Opmærksomhed, at der udenfor dennes Indgangsdør til Choret ligger en stor smukt tilhugget Sandsteen, i Form af en romansk Søjlefod, men af et saa betydeligt Omfang, at det tilsvarende Søjleskaft maatte holde omtrent en Alen i Gjennemsnit. Der vil neppe være Tvivl om, at denne Fod engang har baaret en Steenfont, hvis Alder omtrent svarede til den nuværende Kirkebygning.

*) I den hele Dannelse. Udsmykning og Indskriftens Anbringelse har denne Metalfont en mærkelig Overensstemmelse med den, der findes i Kirken i Rendsborg.

Det vil af den her givne Fremstilling være klart, at ældre og nyere Forfatteres Efterretninger snart om Kirkens snart om Taarnets Opførelse i 11te Aarhundrede saavel som angaaende Mere, hvad hermed staaer i Forbindelse, bestemt modsiges af Mindesmærket selv.

Mere paalidelige ere derimod de forskjellige Efterretninger, som foreligge om denne, for den nuværende Menigheds Størrelse altfor rummelige Kirkes store Betydning og Anseelse i Middelalderen. Den havde dengang i det Mindste 4 Altere foruden Hovedalteret og det, som fandtes i Hellig-Korsens Capel, hvilket mod Slutningen af Middelalderen skiltes fra Kirken og senere blev en selvstændig Sognekirke (see nedenfor). Endnu efter Reformationen havde Gammelkirken en Tid lang tre Præster. Disses Antal indskrænkedes til to 1630, da det nordre Capellani nedlagdes, og siden 1793, da ogsaa det søndre Capellani (Compastoratet) ophævedes, har Kirken kun havt een Præst.

Den nye Kirke er opstaaet af et Helligkors-Capel ved Seegaard, der blev forlagt derfra 1517 til et andet Sted kaldet "die Wisch" og efter Reformationen blev Sognekirke; den nuværende Kirke er opført 1622, har fladt Loft, Klokkehuus ved Kirken. Det store Alterblad i Billedhuggerarbejde samt Prædikestolen af Snitværk er 1638 kommet fra den nedlagte Ilgrof Kirke; flere Epitaphier og Oliemalerier.

Godset Seegaard har sin Oprindelse fra de gamle Stallere, af hvilke Edlef Knudsen eiede det 1470, hans Søn Knud Edlefsen 1473; ved kvindelig Arvefølge kom det til Familien Pleinstorff, som eiede det 1589 - 1664; derpaa v. Thienen, 1679 Magnus v. Wedderkop, 1768 Bahnsen, 1807 Tedsen; 1828 blev Godset solgt til Landskabet Pelvorm og underlagt samme; Patrimonialretten ophævedes 1837.

Lidt udenfor Nordhallig laae Buphever Kirke, der var bygget 1499, blev ødelagt i Vandfloden 1634 og nedbrudt 1640.

Halligerne.

Hoge, 1148 Tdr. Land, ligger, i mindst Afstand, knap 1/2 Miil fra Pelvorm. Foruden Kirkegaardsværftet 9 beboede Værfter. 231 Indv. (1855: 243, 1845: 258, 1825: 393, 1794: 480); 69'Huse *).

*) Paa Halligerne ere Jorderne fordeelte mellem de enkelte Værfter, saaledes at Værftens Beboere have baade Græsning og Høland i Fællig; det sidste udmaales aarlig efter et bestemt Forhold; til Græsningen har hvert Sted Adkomst for et bestemt Antal Køer og Faar.

Indvaanerne have deres Hovedindtægt af deres Køer og Faar; nogle fare tilsøes og lægge paa den Maade lidt tilside for de gamle Dage, som disse Øboere næsten aldrig opgive at ville tilbringe i deres Hjemstavn.

Øen hører til Landskabet Pelvorm, danner en egen Commune og har sin egen Præst (der kaldes umiddelbart af Kongen) og sin egen Skolelærer. Præstekaldets Indtægter er efter Gjennemsnit af 10 Aar 286 Rd.

Hoge hører, som dens Navn ogsaa tyder paa, til de høieste blandt Halligerne (4 Fod over almindelig Flod), men desuagtet er den dog, siden den ved den store Mandrenkelse 1362 adskiltes fra Nordstrand, stadig aftaget; dens Beliggenhed, uden Beskyttelse af noget forliggende Land, forklarer noksom dette. Endnu i 1713 angives Øens Størrelse til 2523 Skattetønder; ved Aarhundredets Begyndelse var den 1662 Tdr. 1793 havde den endnu 14 Værfter.

Efterat den gamle Kirke 1362 var bleven ødelagt, fik Øen først igjen en Kirke (den nuværende) Aar 1637; den förstørredes 1690, men beskadigedes meget i Vandfloden 1825, da Vandet stod 2 1/2 Fod høit i den (og det uagtet den ligger paa et 12 - 14 Fod høit Værft og dette igjen paa den 4 Fod over almindelig Flod høie Ø); den har fladt Loft, intet Taarn, er siden 1825 2 Fag mindre end før; Alter, Prædikestol og Døbefont ere komne fra den 1634 ødelagte nordstrandske Kirke Ofterwold.

Langenæs og Nordmarsch, to nu med hverandre til een Ø forbundne Halliger (hvoraf Langenæs er den østlige og Nordmarsch den vestlige), beliggende 5/4 Miil nord for Pelvorm og næsten ligesaa langt fra Fastlandet, af Areal 2112 Tdr. Land (ved Aarhundredets Begyndelse 2973 Tdr.). Øen er gjennemdraget af talrige Vanddrag (Schlothe);

Indvaanerne boe paa 20, 12 - 14 Fod høie, Værfter; deres Antal var efter sidste Folketælling 97 Mandf. og 141 Ftm. eller ialt 238 (i 1855: 272, i 1845: 268). Husenes Antal var i 1859: 70, hvoraf 7 paa Buthvel. Kvægavl er Hovederhvervet; som Forholdstallet mellem Mandfolk og Fruentimmer antyder, fare Mange tilsøes. Øen hører til Landskabet Pelvorm, er med Hensyn til Fattig- og Skolevæsen deelt i 2 Communer hver med sin Raadmand; har sin egen Præst, der tillige er Skolelærer paa Langenæs, desuden en Skolelærer for Nordmarsch. Præsten kaldes umiddelbart af Kongen. Præstekaldets Indtægter ere efter 10 Aars Gjennemsnit 354 Rd.

Langenæs ældste Kirke blev ødelagt i Vandfloden 1362; først 1663 blev der igjen bygget en Kirke eller et Capel, som blev afbrudt i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede; den nuværende Kirke er bygget 1725. Det er en simpel Bygning, kun lidet høiere end de øvrige paa Øen, med Straatag. Ligesom de andre Halliger er ogsaa denne Ø underkastet en stadig Formindskelse, større Dele skulle være ødelagte 1717 og 1825. Den sydlige Deel af Øen, Buthvel, der tidligere var sammenhængende med Grøde, er efter Fleres Formening en Deel af de i Valdemar II.'s Jordebog nævnte Øer "Hwælæ" (Grøde, Habel og Appelland Hwælæ major, Langenæs og Nordmarsch Hwælæ minor).

Siden 1838 er Nordmarsch Sogn forenet med Langenæs Sogn. Denne Hallig var oprindelig landfast med det gamle Nordstrand ligesom Langenæs, og er efterhaanden bleven formindsket paa samme Maade som denne.

Den ældste Kirke gik tilgrunde ligesom Kirken paa Langenæs 1362, hvorpaa Beboerne holdt sig til Før, indtil de 1599 fik en ny Kirke eller Capel, som 1684 blev opbygget paany, men nedbrudt 1732. Den derefter midt paa Øen opbyggede Kirke blev saa stærkt beskadiget 1825, at den maatte nedbrydes 1840. Den var straatækt og kun lidt høiere end et almindeligt Huus. Kun Kirkegaarden er nu tilbage og benyttes af Sognets Beboere.

Grøde med Appelland (Generalstabens Kort Abelland) og Habel, der danne tilsammen eet Sogn og een Commune, i administrativ Henseende henhørende under Landskabet Pelvorm, ere beliggende mellem Langenæs og Fastlandet, nærmest hiin. Størrelse (1859): Grøde 356 Tdr. Land (1802: 559), Appelland 128 Tdr. (1802: 192), Habel 82 Tdr. (1802: 173 *).

*) Arealangivelserne fra 1859 ere efter Maalinger af Digeconducteur Bruun; de udtrykke Totalarealet uden Fradrag af Vandløb og ubegroede Steder (ca. 1/5). Ifølge Provindsialeft. 1862 S. 907 udgjorde det samlede Halligareal ved Aarhundredets Begyndelse ca. 7957 Tdr. Land, hvoraf ca. 2629 Tdr. kunne ansees for tabte.

Indvaanernes Antal var efter sidste Folketælling 65 (i 1855: 68, i 1845: 53). Af de 14 Huse, hvori disse boede, laae 11 paa Grødes 3 Værfter (foruden Kirkeværftet), 2 paa Habel og 1 paa Appelland (forladt i 1861).

Kvæg- og Faareavl er næsten udelukkende Erhverv. Øen har sin egen Præst, der tillige er Skolelærer. Kirke, Præstegaard og Skole findes i samme Bygning. Kirken eier en Capital af ca. 1000 Rd., der for Størstedelen stammer fra en Affindingssum, som Buthvelerne i sin Tid erlagde for at løses fra Forbindelsen med Grøde Kirke. Præstekaldet besættes umiddelbart af Kongen; Indtægterne udgjøre efter 10 Aars Gjennemsnit 160 Rd.

Den ældste Kirke, helliget St. Margrete, blev ødelagt i Mandrenkelsen 1362; en følgende, bygget 1615, gik tilgrunde i den store Oversvømmelse 1634, og leed, efter at være gjenopbygget meget i Vandfloderne 1717 og 1720, saa at den maatte nedbrydes 1721; den nuværende, opført paa et andet Sted 1779, leed igjen meget i Vandfloden 1825.

Den lille Hallig Habel er Levningen af et Kirkesogn, der gik tilgrunde 1362.

Oland (Generalstabens Kort Øland) er den nordligste af de til Pelvorm hørende Halliger, 3/4 Miil fra Dagebøl og lidt længere fra Før, Størrelse 164 Tdr. Land (ved Aarhundredets Begyndelse 280 Tdr.); hører under Landskabet Pelvorm; uagtet den i sine 17 nu paa eet Værft beliggende Huse kun har 57 Indvaanere, danner den dog en egen Commune (den mindste i Danmark og Slesvig) samt et eget Sogn. Præsten er tillige Skolelærer; han kaldes umiddelbart af Kongen. Kaldets Indtegner efter 10 Aars Gjennemsnit 300 Rd.

Oland nævnes allerede i Valdemar II.'s Jordebog som Ø, "Aland." Ogsaa denne formindskes ved Søens daglige Bryden paa Halligkanten, og har lidt meget i Vandfloderne 1634, 1717 og 1825; sidstnævnte Aar gik af 36 Boliger 33 tilgrunde.

Øens ældste Kirke skal være gaaet under i Mandrenkelsen 1362; en anden, af Træ, blev nedbrudt 1709, og en ny opbygget; efterat denne havde lidt meget ved en Vandflod 1821, blev den paany bygget 1824, og holdt sig temmelig godt i Oversvømmelsen 1825. Den er straatækt, har en Klokke (den eneste paa Halligerne; ved de andre 3 Kirker sammenkaldes Menigheden ved et Flag); i Kirken findes flere Gjenstande fra den ældre Kirke, saasom en gammel Døbefont, Prædikestolen, flere Helgenbilleder.

"Nachrichten von dem vormaligen Zustand der Landschaft Pellworm und der dazu gehörigen Halligen" i N. Stb. Mag. X. S. 319 ff.

"Nachricht von der doppelten Ueberschwemmung der Insel Pelworm" von Pastor Kruse i Provb. VIII. I. S. 291 ff.

"Neue Ueberschwemmung der Insel Pellworm," eine Nachricht von dem dortigen Prediger Kruse i Prvb. VIII. I. S. 171 ff.

"Neschreibung der Insel Hoge" von Pastor Kruse i Prvb. VIII. I. S. 214 ff.

"Gemeine Beschreibung der wunderbaren Insel Nordmarsch" af L. Lorenzen, i Camerers Nachrichten II. S. 17 - 144.

Kilde:

Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig ved J. P. Trap. Kjøbenhavn.

I Commission Hos Boghandler G. E. C. Gad, Berlingske Bogtrykkeri ved L. N. Kalckar. 1864.

Udgivet i affotograferet udgave 1975 af Selskabet for udgivelse af kilder til Danmarks historie, med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd

Side 252 – 259.